

Prof. dr hab. Paweł Starosta

Instytut Socjologii

Uniwersytet Łódzki

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Michała Kobera pt. "Przedsiębiorczość społeczna – Metodologiczne podstawy pomiaru i opisu działalności innowacyjnej na poziomie społeczności lokalnych". Napisanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Włodzimierza Okrasy, w Instytucie Socjologii Wydziału Społeczno-Ekonomicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Przedstawiona do recenzji praca składa się z wprowadzenia, sformułowania problemu i pytań badawczych, sześciu rozdziałów merytorycznych, podsumowania i wniosków, załączników, bibliografii oraz spisu tablic i map. Całość liczy 232 strony w tym 201 stron tekstu zasadniczego bez załączników, bibliografii, spisu tablic i map.

Pod względem zawartości merytorycznej i struktury formalnej pracę można zaliczyć do nurtu dysertacji metodologicznych łączących ramy literaturowe odnoszące się do przedmiotu analiz z operacjonalizacją głównych pojęć oraz wykonaną na tej podstawie analizą empiryczną określonego problemu badawczego. W całości pracy można wyróżnić dwie części; literaturowo-teoretyczną, która jest znacznie obszerniejsza i liczy ok. 140 stron oraz empiryczno-ewaluacyjną liczącą 46 stron. W powyższym przypisaniu stron do poszczególnych części nie uwzględniono, "Wprowadzenia", "Sformułowania problemu..." oraz „Podsumowania i wniosków”.

We wstępie Autor deklaruje, iż „Rozprawa stanowi próbę rozszerzenia dotychczasowego dorobku teoretyczno-metodologicznego w zakresie konstruowania mierników przydatnych do pomiaru i opisu potencjału przedsiębiorczego szczególnego typu wspólnot jakimi są społeczności lokalne. Jest to zarazem przegląd i wstępna ewaluacja przydatności w statystyce publicznej mierników służących opisowi potencjału przedsiębiorczego społeczności lokalnych. Finalnym produktem [...] jest konstrukcja wielowymiarowego syntetycznego miernika potencjału przedsiębiorczości społecznej danej wspólnoty (w tym przypadku gminy) wraz z opisem procedury oraz oceną jej zalet i ograniczeń” (s.5). Innymi słowy celem analiz ma być zarówno charakterystyka zjawiska przedsiębiorczości społecznej jak i próba konstrukcji narzędzia pomiaru do analizy tego zjawiska. Przedmiotem badania jest zatem opis zróżnicowania poziomu przedsiębiorczości społecznej gmin w Polsce wyrażony w wielowymiarowym indeksie, składającym się z odpowiednich wskaźników. W stosunku do głównego problemu badawczego Autor przyjął trzy hipotezy. W pierwszej z nich stwierdza, iż poziom przedsiębiorczości społecznej uzależniony jest w największym stopniu od kapitału społecznego. W drugiej przyjmuje, iż poziom rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce ma charakter enklawowy i klastrowy. Natomiast w

trzeciej konstatuje, iż poziom rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce jest silnie powiązany z aktywnością organizacji trzeciosektorowych. Podstawowymi jednostkami obserwacji w empirycznej części analiz są polskie gminy miejskie i wiejskie. Na całość przedsięwzięcia badawczego składa się zatem pogłębiony przegląd literatury przedmiotu, analiza wybranych aktów prawnych, analiza danych zastanych oraz autorska analiza danych statystycznych.

Część pierwsza obejmuje rozdziały trzeci, czwarty i piąty. W rozdziale trzecim (90 stron) Autor analizuje przesłanki teoretyczne i różne koncepcje przedsiębiorczości społecznej. W konsekwencji przyjmuje, iż pojęcie to rozumie jako determinowaną „kulturowo zdolność społeczeństwa-społeczności lokalnej lub grupy społecznej – do samoorganizacji, w tym inicjowania i podtrzymywania wspólnego działania oraz zorganizowania niezbędnych zasobów materialnych i niematerialnych dla realizacji własnych potrzeb, co do których istnieje wspólne (podzielane) przekonanie o konieczności ich realizacji dla podniesienia jakości życia członków swojej zbiorowości, motywacją uzasadniającą uczestniczenie w takim przedsięwzięciu jest przekonanie o możliwości osiągnięcia założonych celów za pomocą dostępnych zasobów w sposób bardziej skuteczny i efektywny niż byłoby to możliwe na drodze indywidualnych wysiłków członków zbiorowości” (s.15). W rozdziale czwartym (28stron) M. Kober koncentruje się na przedstawieniu różnych ujęć innowacji jako przejawu przedsiębiorczości społecznej. W tym zakresie wykorzystuje nie tylko ekonomiczną i socjologiczną literaturę przedmiotu ale również stanowiska prezentowane przez różne instytucje krajowe i międzynarodowe. Rozdział piąty (8stron) można traktować jako pewien wstęp do części empiryczno-ewaluacyjnej ponieważ Autor omawia w nim propozycje klasyfikacji i użycia wskaźników do charakterystyki innowacji społecznych przez różne instytucje i zespoły badawcze, poczynając od roku 1950 a kończąc na współczesnych propozycjach EUROSTATU, Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz publikacjach z drugiego dziesięciolecia XXI wieku.

Część analityczno-ewaluacyjna otwiera rozdział szósty (11stron) poświęcony omówieniu rozwoju trzeciego sektora w Polsce. Kolejny rozdział siódmy (4 strony) zawiera informacje o wyborze do analiz empirycznych danych statystycznych zawartych w bazie BDL GUS (Bank Danych Lokalnych). W punkcie wyjścia, do analizy wstępnej, zakwalifikowano 42 wskaźniki z takich obszarów jak: finanse publiczne, kultura i sztuka, ludność, podmioty gospodarcze i przekształcenia własnościowe i strukturalne, przemysł i budownictwo, rynek pracy, szkolnictwo, turystyka, oraz wychowanie przedszkolne. W celu pogłębienia uzyskanych w pierwszej fazie badania rezultatów, przeprowadzono również równoległe analizy dla 16 głównych składowych omawianego zbioru wskaźników oraz „wskaźnika kompozytowego złożonego z 12 wskaźników [...] dotyczących kreatywności” (s.178). Dane dotyczyły sytuacji w gminach w roku 2016. Badaniami objęto „2478 obserwacji (n=24780, co odpowiada liczbie gmin w 2017 roku” (s.209). Rozdział ósmy (31 stron) stanowi prezentację zróżnicowania potencjału przedsiębiorczości społecznej polskich gmin oraz ewaluację zastosowanych procedur analitycznych i uzyskanych wyników analiz. Przeprowadzone analizy na podstawie wykorzystania 42 wskaźników ujawniły trwałość podziału terytorialnego kraju na ogólnie zachodni obszar kraju z większym potencjałem przedsiębiorczości społecznej oraz wschodni z potencjałem mniejszym. Jest to wynik zbieżny z rezultatami badań ” [...] dotyczącymi poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a także badaniami nad deprawacją lokalną” (s.175).

Interesująca i nowatorska jest konstatacja, iż „Wykorzystanie wskaźnika kompozytowego złożonego z 12 wskaźników składowych dotyczących kreatywności zdaje się rysować inny podział kraju pod względem uwzględnionych mierników. Zamiast wertykalnego podziału na wschodnią i zachodnią Polskę mamy tutaj do czynienia z podziałem horyzontalnym na Polskę północną i południową” (s.178). Gminy z obszaru północnego wyróżniają się ogólnie relatywnie niższym “[...] poziomem zasobów związanych z zasobami ludzkimi, brakiem współpracy w ramach powiązań sieciowych i kulturą organizacyjną wspierającą rozwój inicjatyw obywatelskich czy spółdzielczych” (s.178) aniżeli gminy z obszaru południowego. Innym kryterium istotnego zróżnicowania potencjału przedsiębiorczości społecznej w Polsce, jak wynika z badań M. Kobera jest podział na gminy miejskie i wiejskie. W tych pierwszych, zwłaszcza w gminach wielkomiejskich, (poza dwoma wyjątkami) poziom przedsiębiorczości społecznej okazał się najwyższy natomiast wśród 20 jednostek z najniższymi wskaźnikami przedsiębiorczości znalazły się gminy wyłącznie wiejskie. Kolejnym ciekawym poznawczo ustaleniem Autora jest konstatacja o wyższym poziomie przedsiębiorczości społecznej w gminach wiejskich położonych w pobliżu ośrodków miejskich aniżeli w gminach tego samego typu ulokowanych na obszarach peryferyjnych województwa.

W podsumowaniu i wnioskach (7stron) Doktorant odnosi się do przedstawionych w początkowych fragmentach pracy hipotez badawczych stwierdzając trafność pierwszej, dotyczącej pozytywnego związku pomiędzy poziomem kapitału społecznego a poziomem przedsiębiorczości, drugiej sugerującej klastrowy wzór zróżnicowania przestrzennego przedsiębiorczości społecznej w Polsce oraz trzeciej przyjmującej istnienie dodatniego związku pomiędzy poziomem przedsiębiorczości społecznej a aktywnością organizacji trzeciosektorowych. Stwierdza również istotną zależność występowania wyższego poziomu przedsiębiorczości społecznej od większych zasobów klasy kreatywnej (s.200-201).

Podjęta problematyka pracy charakteryzuje się walorami poznawczymi jak i praktycznymi. Zagadnienia przedsiębiorczości społecznej stają się w coraz większym stopniu przedmiotem zainteresowania nie tylko środowisk naukowych ale również polityków społecznych i opinii publicznej. O ile jednak zmianom i tendencjom dotyczącym przedsiębiorczości społecznej w skali makro poświęca się względnie dużo uwagi o tyle kwestia lokalnych kontekstów środowiskowych dla jej funkcjonowania i rozwoju jest mniej eksponowana zarówno w dyskusjach naukowych jak i debatach politycznych. Docenić zatem należy trafność wyboru przedmiotu badania. Na podkreślenie zasługuje również zastosowanie ponadprzeciętnych procedur statystycznych coraz rzadziej stosowanych w pracach socjologicznych na stopień. W sumie mamy do czynienia z podjęciem ambitnego przedsięwzięcia badawczego.

Układ redakcyjny dysertacji chociaż nie budzi zasadniczych zastrzeżeń to jednak skłania do pewnych uwag polemicznych. Po pierwsze, zwraca uwagę duża rozpiętość wielkość poszczególnych rozdziałów. Dysertacja zawiera z jednej strony rozdziały bardzo krótkie 3 lub 4 stronicowe, a z drugiej relatywnie bardzo długie - 90 stronicowe.

Zdaniem piszącego niniejszą opinię układ redakcyjny prezentowałby się znacznie korzystniej dla odbiorcy tekstu gdyby po wprowadzeniu i części literaturowo-teoretycznej zamieścić odrębny rozdział, na który mogłyby składać się bardziej rozwinięte aniżeli

zaprezentowane skrótowo w rozdziale drugim, zatytułowanym „Problem badawczy – konteksty i pytania badawcze” główne założenia badawcze oraz obszerne fragmenty załączników 1,2 i 3-go oraz krótki rozdział siódmy.

Sądzę, iż w potencjalnej publikacji pewnego uporządkowania redakcyjnego wymaga prezentacja treści zawartych w rozdziale trzecim i czwartym. Przede wszystkim sugeruję aby podrozdziały 3.5 i 3.8 przenieść do rozdziału czwartego, który jest zasadniczo poświęcony teoretycznemu i instytucjonalnemu ujęciu innowacji społecznych. W ten sposób uzyskano by jaśniejszy podział merytoryczny pomiędzy treściami dotyczącymi ogólnych przesłanek konceptualizacji przedsiębiorczości społecznej oraz innowacji jako podstawowego atrybutu tego pierwszego zjawiska. Lektura rozdziału trzeciego sprawia wrażenie, iż prezentacja treści nie grzeszy konsekwentnym uporządkowaniem logicznym według jednego kryterium. Przykładowo podrozdział 3.3 tego rozdziału zatytułowany jest „Kluczowe pojęcia ekonomii społecznej w badaniach nad innowacją społeczną”. Następnie mamy prezentację przedsiębiorczości w ujęciu socjologicznym (podrozdział 3.4), po czym Autor wraca do wątku ekonomicznego tym razem w katolickiej nauce społecznej (podrozdział 3.6). Następnie przechodzi do spraw spółdzielczości w podrozdziale 3.7, by ponownie powrócić do wątku ekonomii społecznej, tym razem w Polsce (podrozdział 3.9).

Praca zawiera właściwy interdyscyplinarny kontekst teoretyczny, w większości adekwatne do sformułowanego problemu założenia metodologiczne oraz właściwą prezentację wyników badań empirycznych.

Edycja tekstu jest staranna. Błędy literowe zdarzają się rzadko. Tabele, wykresy i ryciny zaopatrzone są odpowiednimi tytułami oraz odnośnikami przez co zapewniają czytelnikowi łatwą recepcję zamieszczonych informacji.

Nie wnoszę zasadniczych zastrzeżeń do literaturowej części pracy. Autor wykorzystał właściwą literaturę przedmiotu. Poprawnie referuje podstawowe stanowiska badaczy w kwestii rozumienia analizowanych zjawisk, zwłaszcza przedsiębiorczości społecznej. Świadczy to moim zdaniem o JEGO dobrym przygotowaniu do prowadzenia określonych badań teoretyczno-metodologicznych w tym zakresie. Jak zawsze można wskazać na takie czy inne pozycje, o które korzystnie poszerzyłyby zakres analiz literaturowych. W omawianym przypadku sugerowałbym konieczne sięgnięcie do klasycznej pracy E.W Rogersa „Diffusion of Innovation” albowiem w moim przekonaniu, pomimo długiego upływu czasu od pierwszego wydania, jest to nadal bardzo inspirująca praca poświęcona socjologicznej problematyce innowacji jako procesowi społecznemu oraz uwarunkowaniom powodującym szybsze lub wolniejsze tempo przyswajania nowych rozwiązań. Z nowszych pozycji, poza cytowanym, przez Doktoranta podręcznikiem „The International Handbook on Social Innovation” zwróciłbym też uwagę na pracę „The Evolution of Social Innovation” wydaną w 2017 roku pod redakcją F. Westley’a, K. McGowan i O. Tjornbo.

Pragnę również zwrócić uwagę, na jednostronność przyjętego założenia, iż „Zaufanie [...] jest filarem kapitału społecznego..” (s.38). Taka teza jest prawomocna jedynie w odniesieniu do tzw. nurtu normatywnego w ujęciu kapitału społecznego. Nie jest natomiast

obecna w nurcie strukturalnym gdzie zasadniczym komponentem tegoż kapitału są sieci interakcji i kontaktów społecznych (Burt 1992, Lin 2001, Lin, Cook, Burt 2008).

Moja ocena metodologicznego wymiaru pracy jest bardziej zróżnicowana aniżeli pozostałych aspektów dysertacji. Problem badawczy wyartykułowany jest dostatecznie precyzyjnie. Hipotez również. Jednakże brakuje odwołań do wyników badań empirycznych, które wspierałyby zasadność ich przyjęcia. Niektóre z nich, zwłaszcza dotyczące przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju gmin w Polsce pojawiają się w późniejszych fragmentach pracy.

Kontrowersyjne jest w moim przekonaniu używanie socjologicznego znaczenia pojęcia 'wspólnota' w odniesieniu do gminy oraz innych zbiorowości terytorialnych oraz lokalnych. Wspólnota w sensie socjologicznym jest całością wysoce zintegrowaną zarówno w sensie normatywnym, funkcjonalnym, kulturowym jak i komunikacyjnym. Czy gmina w sensie administracyjnym spełnia takie warunki. Wątpię. Niemniej jednak należy podkreślić, iż we współczesnym dyskursie publicznym pojęcie to (wspólnoty) używane jest raczej w znaczeniu perswazyjnym aniżeli poznawczym. W przekazie publicznym prawie każdej formie życia zbiorowego przypisuje się atrybut wspólnoty niezależnie od stopnia wewnętrznej integracji. Czynią to zwłaszcza politycy. Z socjologicznego punktu widzenia jest to nieporozumienie.

Analizy podjęte w pracy przeprowadzono zgodnie z obowiązującymi w badaniach ilościowych regułami postępowania. Wyprowadzone opisy i konkluzje w większości znajdują uzasadnienie w zaprezentowanym materiale empirycznym i ogólnej wiedzy doktoranta. Niemniej jednak dwie kwestie są dla mnie mało zrozumiałe. Otóż w hipotezie pierwszej przyjmuje Autor iż „Poziom rozwoju przedsiębiorczości uzależniony jest w największym stopniu od kapitału społecznego, w tym kształtującej się klasy kreatywnej...” (s.7) we wnioskach na stronie 200 Doktorant zdaje się potwierdzać powyższą hipotezę powtarzając, iż "poziom rozwoju przedsiębiorczości uzależniony jest w największym stopniu od kapitału społecznego". Przegląd zastosowanych wskaźników do analizy (załącznik1) prowadzi jednak do wniosku, iż zgodnie z literaturą przedmiotu dotyczącą kapitału społecznego nie ma w tym zbiorze wskaźników zaufania czy wielkości różnego rodzaju kręgów i sieci społecznych. Do kapitału można co najwyżej przypisać jeden wskaźnik ilości fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 1000 mieszkańców. W tym kontekście wydaje mi się, iż istnieją słabe podstawy metodologiczne dla tak zdecydowanego wniosku o zależności pomiędzy kapitałem społecznym a przedsiębiorczością społeczną w polskich gminach. Dodatkowo w hipotezie trzeciej pojawia się sugestia o istotnych relacjach pomiędzy przedsiębiorczością społeczną a aktywnością organizacji trzeciosektorowych. W tym przypadku ten sam wskaźnik cząstkowy brany jest zatem pod uwagę co w hipotezie poprzedniej. Zachodzi zatem podejrzenie, iż ten sam wskaźnik przypisywany jest do odrębnych sfer rzeczywistości albo też, że mamy do czynienia z pojęciowym kreowaniem dwóch sfer, które w rzeczywistości zawierają się w sobie. Mam tu na uwadze relacje pomiędzy sferą kapitału społecznego a sferą stowarzyszeń i fundacji. Innymi słowy przygotowane narzędzie pomiaru chociaż umożliwia wstępną analizę dywersyfikacji przedsiębiorczości to jednak wymaga dalszego dopracowania szczególnie w odniesieniu do większej spójności zachodzącej pomiędzy założeniami teoretycznymi a empiryczną operacjonalizacją zmiennych. Generalnie byłoby rzeczą wysoce pożądaną w

warstwie metodologicznej opracowanie tabeli w której określonym koncepcją teoretycznym dotyczącym przedsiębiorczości społecznej przypisane byłyby określone kategorie wskaźników wyróżnionych przez GUS (s.161) i uwzględnionych w analizach empirycznych. W ten sposób bardziej spójny byłby w odbiorze związek pomiędzy wyjściowymi przesłankami teoretycznymi a wskaźnikami reprezentującymi określone kategorie teoretyczne na poziomie analiz empirycznych.

Należy podkreślić, iż mgr Michał Kober wykazuje wysoki poziom samowiedzy metodologicznej i dostrzega ograniczenia, wynikające z przyjętej strategii badawczej. Zdaje sobie sprawę, iż zaproponowany dobór wskaźników do badań w większym stopniu upoważnia do formułowania wstępnych sugestii aniżeli formułowania ostatecznych konkluzji dotyczących analizowanego problemu. Jak pisze „Przeprowadzona analiza ujawniła ograniczenia metodyczne związane z konstrukcją miary syntetycznej, ale także związane ze wskaźnikami dotyczącymi zjawisk merytorycznie odpowiadających koncepcji przedsiębiorczości społecznej” (s.192). Dwanaście szczegółowych dylematów wynikających z przeprowadzonego badania zamieścił Autor na stronach 192 i 193.

W zupełności zgadzam się z rekomendacjami Doktoranta dotyczącymi dalszych kierunków badań w ramach podjętej w pracy problematyki oraz poprawą gromadzenia danych dotyczących przedsiębiorczości społecznej. Byłoby zatem wysoce pożądane aby w przyszłości zakres gromadzonych danych ulegał systematycznemu poszerzeniu i był rejestrowany nie tylko przez instytucje statystyki ale również inne instytucje publiczne.

W sumie stwierdzam, iż mgr Michał Kober podjął się realizacji ambitnego i niełatwego przedsięwzięcia. Generalnie poprawnie rozwiązał problem stanowiący podstawę dla Jego dysertacji doktorskiej. Wskazane uwagi krytyczne i polemiczne nie przeważają nad pozytywnymi osiągnięciami poznawczymi i rekomendacjami praktycznymi jakie zaprezentowano w pracy. Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska spełnia w moim przekonaniu warunki określone w art.13 Ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Wnoszę zatem o dopuszczenie mgra Michała Kobera do dalszego procedowania w celu uzyskania stopnia doktora.

Łódź 2.11.2020
Pawł Gtanta